

Odklonsko vedenje pravnih oseb in kazensko pravo

Nataša Oven*

Družba vedno išče nove metode in sredstva, da bi dosegla svoj že dolgo znani cilj – varstvo pred kriminaliteto – tudi s kaznovanjem. Obdobje znanstvenih in tehnoloških odkritij ni prispevalo samo k pospešenemu nastajanju najrazličnejših oblik *gospodarskih subjektov*, marveč so njegove pozitivne učinke spremljati tudi negativni vplivi na gospodarski sistem in družbo kot celoto. Odklonsko vedenje pravnih oseb, zlasti še na področju gospodarstva, varstva okolja, varstva potrošnikov..., je po stopnji družbene nevarnosti danes v posameznih primerih že presegló okvir kršitev upravno-kazenskega prava ter spodbudilo razprave in razmišljanja o obravnavanju pravnih oseb tudi z mehanizmi na področju ožjega kazenskega prava. Medtem ko v teoriji, praksi in tudi v pozitivnem pravu skoraj ni pomislekov, da so lahko tudi pravne osebe subjekti upravnokazenskih kršitev, pa so mnenja o vlogi kazenskega prava pri preprečevanju in omejevanju odklonskega vedenja vse prej kot enotna. Nekateri pravni sistemi se zavzemajo za posredno (izvedeno) odgovornost pravnih oseb, drugi pa zagovarjajo možnost neposredne (samostojne) odgovornosti pravnih oseb za kazniva dejanja. Kljub številnim razlikam pa je vsem pogledom skupno, da je odgovornost pravnih oseb na področju kazenskega prava izjemna oblika odgovornosti pravnega subjekta z lastno pravno osebnostjo, ki mu sodišča izrečejo kazenske sankcije, kar pa v nobenem primeru ne nadomešča ali pa celo odpravlja individualne kazenske odgovornosti storilca (fizične osebe) kaznivega dejanja.

Ključne besede: gospodarska odklonskost, pravne osebe, odgovornost, kazensko pravo.

UDK: 343.37

1. Uvod

Pravne osebe so danes povsem običajen pojav. Brez večjih pomislekov se strinjamo, da je pravna oseba subjekt, ki nastopa v pravnem prometu, nosi odgovornost za izpolnjevanje obveznosti, za škodo, ki izvira iz njenega delovanja, da ima svoje premoženje, ki je lahko predmet pravnega prometa, da je lahko pasivno prav tako pa tudi aktivno legitimirana za vložitev tožbe ipd. Takšno razumevanje je treba nedvomno pripisati vlogi, ki so jo imela (in jo imajo tudi danes) združenja v gospodarskem življenju. Pomembni pa so tudi prispevki pravne teorije, ki je posvečala (in tudi sedaj posveča) precejšnji del svoje pozornosti pravni osebnosti, pogojem za ustanovitev in delovanje pravne osebe, medsebojnim razmerjem med posameznimi člani združenja, razmerju pravne osebe z drugimi pravnimi subjekti, prav tako pa tudi institutu odgovornosti pravnih oseb tako v civilnem, trgovinskem kot tudi v kaznovalnem pravu. Razvoj sodobnih tehničnih sredstev, velik promet blaga in storitev med najrazličnejšimi pravnimi subjekti ter večja odprtost državnih meja so prispevali k razvoju celotne družbene skupnosti, hkrati pa so ti dejavniki ustvarili razmere tudi za nastanek nekaterih novih oblik odklonskega vedenja ne samo posameznikov, marveč tudi združenj, katerim prizna pravni red tudi pravno subjektiviteto in osebnost. Čeprav se morda v nekaterih primerih zavedamo *nevarnosti* odklonskega vedenja pravnih oseb, pa negativnih posledic znanstveno-tehnološkega in gospodarskega razvoja, ki je usmerjen predvsem k pridobivanju prednosti, koristi, čim večjega dohodka in dobička, pogosto ne štejemo za

resničen kriminal. Pred obravnavanjem vloge kazenskega prava pri urejanju družbenih razmerij, v katerih so poleg posameznikov pogosto udeležena tudi različna združenja, se moramo najprej seznaniti z bistvenimi značilnostmi razvoja pravnega pojma pravna oseba.

2. Razvoj pojma pravna oseba

Čeprav rimsko pravo ni oblikovalo abstraktnih pravnih pojmov¹, je kljub temu na številnih področjih pravnega urejanja družbenih odnosov postavilo izhodišča, na katerih temeljijo tudi današnji pogledi na pravno osebo kot nosilko pravic in obveznosti na eni ter odgovornosti na drugi strani. Rimsko pravo je na področju civilnega prava dopuščalo široko svobodo združevanja posameznikov. Tako je zakonik XII plošč iz prve polovice 5. st.p.n.št. omogočal državljanom ustanavljanje kakršnihkoli združenj, če seveda njihovo delovanje ni bilo v nasprotju z javnim pravom.² Posamezniki pa so s svojim združevanjem v različna združenja zasledovali tudi povsem gospodarske cilje.³ Rimsko pravo je v svojem razvoju postopoma podelilo združenjem pravice in obveznosti, ki jih je sprva priznalo samo posameznikom. Pravice in obveznosti je tako uživalo združenje kot celota, ne pa samo posamezniki, ki so ga sestavljali.

Ker so začela tako v družbenem kot tudi v ekonomskem življenju vedno pogosteje nastopati poleg posameznikov tudi različna združenja, ki jim je pravni red priznal pravno sub-

* Nataša Oven, diplomirana pravnica, magistra pravnih znanosti, Ministrstvo za ekonomske odnose in razvoj, Tržni inšpektorat Republike Slovenije, Parmova 33, 1000 Ljubljana

¹ ...kot so npr. pravni subjekt, pravna oseba, pravni posele... Vedriš, s. 2

² Temelj za nastanek takšnih civilnopravnih skupnosti je bila societetna pogodba. Sajovic, s. 8

jektiviteto in osebnost ter s tem tudi možnost samostojnega nastopanja v pravnoposlovnem prometu, je morala pravna teorija odgovoriti na že dolgo časa zastavljeno vprašanje, kaj je prazaprav bistvo pravne osebe. Številne teorije o pravni osebi se tako ukvarjajo z dvema osrednjima vprašanjema: ali je pravna oseba (samostojen) pravni subjekt s pravicami in obveznostmi in ali je (sama) pravna oseba sposobna opravljati pravna dejanja in nastopati v pravnem prometu. Slednje je namreč tesno povezano tudi z vprašanjem odgovornosti pravne osebe na področju civilnega prava, prav tako pa tudi z odgovornostjo pravnih oseb za kršitve kazenskopravnih norm. Ob številnih teoretičnih izhodiščih se bomo seznanili predvsem s tistimi, ki so odraz splošnih civilističnih pogledov na pravno osebo. V teh pogledih ne moremo mimo dveh osrednjih, sicer nasprotujočih si teorij o pravni osebi: teorije fikcije in teorije o realnosti pravnih oseb.

Med zagovorniki teorije fikcije zavzema pomembno mesto Savigny. Pri opredeljevanju pravnega subjekta izhaja njegov nauk o pravni osebi iz človeka posameznika kot nosilca svobodne volje. Vendar pa je Savigny obravnaval tudi skupino ljudi kot samostojno enoto, ločeno od posameznikov, ki jo sestavljajo, in ji priznal pravno sposobnost.⁴ Kljub temu pa pravna oseba, po njegovem mnenju, ni sposobna samostojno nastopati v pravnem prometu, ker nima svoje volje. Voljo pravne osebe lahko, po njegovem mnenju, oblikuje in izraža samo zastopnik pravne osebe, za kar sam v celoti nosi tudi odgovornost. Takšen pogled na pravno osebo ima svoje posebnosti tudi pri preučevanju instituta odgovornosti pravnih oseb. Ker pravna oseba nima svoje volje, jo oblikuje in izraža zastopnik pravne osebe, pravna oseba sama pa ne more nositi nobene odgovornosti za protipravno in krivdno ravnanje zastopnika.⁵

Kot nasprotniki teorije fikcije so se pojavili novi pogledi in nova pravna vrednotenja pojma pravna oseba, ki izhajajo predvsem iz pomena in vloge, ki jo imajo pravne osebe v pravnoposlovnem prometu. Med teorijami o realnosti pravnih oseb je osrednja organska teorija, katere izhodišče je postavil že Beseler, nadalje pa jo je razvil Gierke. Po Gierkejevem mnenju je "pravna oseba socialni organizem, živo bitje, ki je sposobno hoteti in delati".⁶ Organska teorija ne prizna pravni osebi samo statusa pravnega subjekta s pravno sposobnostjo, marveč podeli pravni osebi tudi sposobnost oblikovanja lastne volje⁷, ki jo (za pravno osebo) ustvarjajo in izražajo določene fizične osebe, organi pravne osebe.⁸ Pravna oseba tako ni več

samo subjekt pravic in obveznosti, marveč postaja s priznano sposobnostjo lastnega ravnanja in nastopanja v pravnoposlovnem prometu tudi subjekt za kršitve pravnih norm. V primerjavi s teorijami fikcije se drugačno izhodišče organske teorije kaže tudi na področju odgovornosti pravnih oseb. Ker šteje organska teorija ravnanje organa pravne osebe za ravnanje same pravne osebe, je lahko tudi sama pravna oseba odgovorna za protipravna ravnanja svojih organov.⁹

Za naša nadaljnja razmišljanja o pravnih osebah, zlasti glede tistih vprašanj, ki so povezana z odgovornostjo pravnih oseb za kršitve kazenskopravnih norm, najdemo torej pritrdilna stališča za samostojno odgovornost pravnih oseb predvsem med tistimi pravnimi teorijami, ki pravnim osebam – ob podelitvi lastnosti pravnega subjekta s sociološkega in pravnega vidika – priznavajo tudi (lastno) voljo in (lastno) odgovornost na področju civilnega prava. S tem je tesno povezano tudi vprašanje (ne)upravičenosti obstoja odgovornosti pravnih oseb v kazenskem pravu, predvsem tistih, ki opravljajo na trgu pridobitno dejavnost, in jih v evropskih pravnih sistemih pogosto uvrščamo v skupino kapitalističnih trgovinskih družb, saj je bila ravno odklonskost *gospodarskih subjektov*¹⁰ tisto področje, ki je spodbudilo tudi prve razprave o odgovornosti pravnih oseb zunaj civilnega prava.

3. Opredelitev odklonskega vedenja pravnih oseb

Odklonsko vedenje je družbeni pojav, zato so njegove oblike v okolju in času družbeno pogojene. Pri preučevanju odklonskosti posameznikov in združenj usmerjajo raziskovalci svojo pozornost v raziskovanje družbene strukture, v kateri se določena vrsta odklonskosti pojavlja. Vendar pa je treba pri preučevanju odklonskosti poznati ob družbeni strukturi tudi gospodarsko strukturo družbe, saj sproža, omogoča in spodbuja različne družbene procese v gospodarskem sistemu, ki se lahko kažejo tudi v odklonskem vedenju posameznikov in združenj na različnih pravnih področjih.

Priznanje pravne subjektivitete in osebnosti združenjem na področju civilnega in na področju trgovinskega prava ni omogočilo pravnim osebam samo samostojno nastopati v pravnoposlovnem prometu, marveč je ustvarilo tudi možnost za

⁹ Finžgar, s. 45

¹⁰ Z izrazoma *gospodarski subjekt* ali *gospodarske organizacije* običajno označujemo tiste fizične in pravne osebe, ki se trajno in izključno ukvarjajo s pridobitno dejavnostjo. Pri nas ureja pravni položaj gospodarskih subjektov zakon o gospodarskih družbah (Ur. l. RS, št. 30/93, 29/94, 82/94 in 20/98), zakon o zadrukah (Ur. l. RS, št. 13/92 in 7/93), zakon o gospodarskih javnih službah (Ur. l. RS, št. 32/93)... S pridobitno dejavnostjo se lahko delno ukvarjajo tudi drugi subjekti, npr. društva in zavodi, vendar pa lahko takšno dejavnost opravljajo samo, če tudi sami izpolnjujejo pogoje, ki jih določajo zakoni na posameznih pravnih področjih, npr. gostinstvo, trgovina, obrt... Zakon o gospodarskih družbah s komentarjem, s. 12, 13, 21

³ Tako so se tisti, ki so se ukvarjali s proizvodnimi in storitvenimi dejavnostmi, povezovali v združenja obrtnikov, ladjarjev, prevoznikov... Romac, s. 11-12

⁴ Savigny je tako tudi pravnim osebam *fikcijam*, ki jih je ustvaril zakon, priznal obstoj, in tudi nekatere pravice in obveznosti.

⁵ Finžgar, s. 43

⁶ Finžgar, s. 45

⁷ ...ki je različna od volje ljudi, ki jo sestavljajo. Finžgar, A.: Osebe civilnega prava, s. 45

⁸ "... čeprav je volja organa psihološko gledano njegova volja...". Finžgar, s. 104

udeležbo v družbenih razmerjih, ki niso skladna s pravnimi normami. Ker je bila odklonskost združenj pri opravljanju pridobitne dejavnosti pogosto navzven najbolj vidna, je ta oblika odklonskosti spodbudila tudi prva razmišljanja in zahteve po kaznovanju samih pravnih oseb.¹¹

Ker vlada v literaturi velika neenotnost in nedorečenost že glede izraza zločin in pojmovanja kriminalitete nasploh¹², nas ne sme presenetiti številnost opredelitev odklonskega vedenja posameznikov in združenj pri opravljanju pridobitne dejavnosti. Tako se v literaturi pogosto srečujemo z izrazi: kriminaliteta belega ovratnika, spoštljivi kriminal, gospodarska kriminaliteta, poslovni kriminal, trgovinski kriminal, strokovna kriminaliteta, komercialna kriminaliteta, podjetniškospkupinska odklonskost, gospodarska odklonskost, poklicna kriminaliteta, kriminaliteta podjetij... Pogosto pa omenjenih izrazov ne moremo uporabljati kot sinonimov, saj se navedene oblike odklonskega vedenja med seboj tudi razlikujejo, npr. poklicne kriminalitete ne moremo enačiti z gospodarsko kriminaliteto; poklicne kriminalitete, pri kateri lahko nekateri storilci pripadajo višjim družbenim slojem, ne moremo enačiti s kriminaliteto belega ovratnika.¹³ Razlike med posameznimi oblikami odklonskega vedenja posameznikov in združenj so lahko posledica različnih izhodišč pri raziskovanju posameznega pojava, prav tako pa tudi različnih ciljev, ki jih določen avtor želi doseči s svojim preučevanjem. Tako tisti, katerih izhodišče je družbeni ugled storilca, govorijo o kriminaliteti belega ovratnika ali pa o gentelmanski kriminaliteti. Za druge pisce so odločilne okoliščine, v katerih je bilo dejanje storjeno, zato govorijo o poslovni kriminaliteti. Tretji pa menijo, da je za opredelitev posamezne oblike odklonskosti bistven predmet napada ali pa objekt (kazensko)pravnega varstva.¹⁴

Kljub številnim razlikam pa je vsem tem oblikam odklonskosti skupno, da so nevaren družbeni pojav, ki povzroča veliko materialno in moralno škodo¹⁵, da so te oblike nekonvencionalne, ter da so pogosto med seboj tudi prepletene. Tako nekateri avtorji obravnavajo kriminaliteto belega ovratnika kot eno od podskupin gospodarske kriminalitete.¹⁶ Drugi enačijo gospodarsko kriminaliteto s kriminaliteto belega ovratnika.¹⁷ Tretji menijo, da sta kriminaliteta belega ovratnika in komercialna kriminaliteta sinonima.¹⁸ Četrta pa štejejo komercialno kriminaliteto za posebno obliko kriminalitete ali pa jo obravnavajo kot podskupino gospodarske kriminalitete.¹⁹ Po-

zornost vzbujata tudi ugotovitvi Schneiderja, da se gospodarska kriminaliteta pogosto prepleta s poklicno kriminaliteto in kriminaliteto podjetij²⁰, ter Tuška, ki ugotavlja, da imajo kriminaliteta v zvezi z opravljanjem poklica, kriminaliteta belega ovratnika in gospodarska kriminaliteta nekatere skupne značilnosti.²¹ Po Tuškovem mnenju gre pri vseh omenjenih oblikah odklonskosti za dejavnost v zvezi z opravljanjem poklica, hkrati pa tudi za zlorabo in kršitev zaupanja, ki sta pogosto povezani s storilčevim (visokim ali vsaj višjim) poklicnim in družbenim položajem.²²

Zanimive so tudi ugotovitve piscev, da v posameznih pravnih sistemih pogosto uporabljajo ustajene izraze za opredelitev odklonskega vedenja gospodarskih subjektov.²³ V ameriški literaturi tako uporabljajo za opis odklonskosti na področju gospodarstva izraza *economic crime* in *white-collar crime*.²⁴ V francoski doktrini pa je za odklonskost gospodarskih subjektov ustaljen izraz poslovna kriminaliteta (*criminalite d'affaires*).²⁵

Izraz gospodarska kriminaliteta (*Wirtschaftskriminalität*) se je uveljavil predvsem v nemškem pravu.²⁶ Večina nemških teoretikov²⁷ opredeljuje gospodarske delikte "kot kazniva dejanja, ki so bila storjena s pomočjo gospodarskega ugleda ali ugleda v družbi in z zlorabo oblik in možnosti veljavnega prava ali z zlorabo običajev in uzanc, ki v gospodarskem življenju temeljijo na povečanem zaupanju".²⁸ Zanimiva je tudi Zirpinsova opredelitev gospodarskega delikta "kot tistega delikta, ki na eni strani pomeni napad na gospodarsko ureditvev, zasebno gospodarsko življenje ali državne gospodarske koristi, na drugi strani pa gospodarski delikti obsegajo tudi kršitve splošnih kazenskih določb, če skuša storilec s takšnim ravnanjem doseči gospodarski uspeh, ali pa če so izvršena iz gospodarskih motivov".²⁹ Za lažje razumevanje odklonskega vedenja gospodarskih subjektov nam je v pomoč tudi nekoliko širša opredelitev gospodarske kriminalitete Karla-Dieterja Oppa. Opp razlikuje gospodarsko kriminaliteto, katere subjekti so pripadniki gospodarskih organizacij (redkeje so to

²⁰ Schneider, s. 128-158

²¹ Tušek, s. 26

²² Tušek, s. 26, 27

²³ Tušek, s. 4

²⁴ Tako nekateri pisци znotraj *white collar crime* ločeno obravnavajo poklicno kriminaliteto (kriminaliteto delavcev zoper delodajalca) in kriminaliteto pravnih oseb (*corporate crime*), kot kriminaliteto delavcev na račun družbe in v imenu same družbe... Tiedeman, s. 14. Nekateri pa kriminaliteto pravnih oseb obravnavajo kot podskupino gospodarske kriminalitete. Resource Material Series No. 31, s. 225

²⁵ Tušek, s. 4

²⁶ Ivošević, s. 155-173

²⁷ Niggemayr, Bertling, Felmy, Schomelder, Terstingen. V: Ivošević, s. 162

²⁸ Glede na način storitve takšna dejanja ogrožajo gospodarski sistem kot celoto, ne pa samo koristi posameznikov. V: Ivošević, s. 162, op. 18

²⁹ V: Ivošević, s. 160, op. 7

¹¹ Nekateri obravnavajo odklonsko vedenje pravnih oseb celo kot podskupino gospodarske kriminalitete. Resource Material Series No. 31, s. 225

¹² Milutinović, s. 4, 204

¹³ Tušek, s. 3

¹⁴ Tušek, s. 3

¹⁵ Milutinović, s. 204; Schneider, s. 128, Abeeidin, s. 189

¹⁶ Resource Material Series No. 31, s. 225

¹⁷ Genaro, Valtere, s. 304; Tiedeman, s. 15

¹⁸ Marash, s. 112

¹⁹ Resource Material Series No. 31, s. 225

lastniki sami), in ta dejanja izvršujejo z namenom, da bi zmanjšali stroške ali/in zvišali dohodek podjetja, oziroma preprečili zmanjšanje dobička; gospodarsko kriminaliteto, katere subjekti so pripadniki gospodarskih organizacij (redkeje so to lastniki sami), ki ta dejanja izvršujejo z namenom, da bi zmanjšali pasivo in/ali povečali oziroma vsaj ne zmanjšali aktivno podjetja; ter gospodarsko kriminaliteto, katere subjekti so prav tako pripadniki gospodarskih organizacij (redkeje so to lastniki sami), ki ta dejanja izvršujejo predvsem z namenom, da pri opravljanju gospodarske dejavnosti ne izpolnjujejo svojih obveznosti.³⁰

Pri opredelitvah odklonskega vedenja na področju gospodarstva ne smemo spregledati tudi mnenj in stališč naših pravnih teoretikov. Zanimiva so razmišljanja Kobeta, ki pri opredelitvi gospodarske odklonskosti na področju kazenskega prava izhaja iz hipoteze, "da je pri gospodarskem kaznivem dejanju odločilen predvsem protipraven napad na družbeno premoženje v obliki poškodovanja, uničenja, ogrožanja ali neupravičenega prisvajanja s strani osebe, ki ji je zaupano upravljanje z družbenim premoženjem".³¹ Pihler pa razlikuje tri oblike gospodarske odklonskosti: kriminaliteto v zvezi z gospodarstvom, v katero uvršča delikte, ki na kakršenkoli način pomenijo napad na gospodarstvo³² in gospodarsko kriminaliteto, znotraj katere obravnava delikte, ki ob določenih pogojih pomenijo neposreden napad na gospodarske odnose. Ob teh dveh oblikah loči Pihler še izvangospodarsko kriminaliteto v zvezi z gospodarstvom.³³ Med našimi teoretiki, ki se ukvarjajo z odklonskostjo gospodarskih subjektov so zanimivi tudi Pečarjevi pogledi. Po Pečarjevem mnenju je gospodarska odklonskost družbeni pojav s svojimi posebnimi zakonitostmi. Gospodarska odklonskost je po njegovem mnenju "moralno-etično, poklicno in kriminalno ravnanje posameznikov iz določenih, navadno višjih plasti (naše) družbe, ki v razgibanem družbeno-gospodarskem življenju opravljajo dejanja, katerih značilnost je predvsem zvižčno in protipravno prilaščanje družbenih dobrin in vrednot. Le-te si pridobivajo bodisi zase bodisi za ožje skupine, tako da posamično ali v skupinah na različne načine izigravajo, obhajajo ali kršijo pravila vedenja".³⁴

Ker je torej odklonskost posameznikov in pravnih oseb pri opravljanju pridobitne dejavnosti izredno kompleksen in heterogen družbeni pojav, tako po vsebini (glede na objekt (kazensko)pravnega varstva in neposreden predmet napada) kot po

nosilcih (pravne in fizične osebe, legalni in ilegalni pravni subjekti), se pogosto srečujemo tudi s težavami pri razmejevanju te vrste odklonskosti od drugih deviantnih pojavov, zlasti še premoženjske kriminalitete³⁵, prav tako pa tudi pri iskanju pglavitnih vzrokov, ki lahko spodbujajo odklonskost gospodarskih subjektov ter sredstev za njeno preprečevanje. Raziskovalci odklonskega vedenja in tudi nadzorstveni mehanizmi so dolgo časa namenjali pozornost pri odkrivanju, omejevanju in preprečevanju odklonskih pojavov ter tudi pri kaznovanju predvsem posameznemu storilcu kaznivega ravnanja. Šele v 70. letih tega stoletja³⁶ se je pozornost tako teorije kot prakse usmerila k preučevanju odklonskega vedenja združb ter tudi k iskanju primernih načinov in sredstev družbenega odziva na to skupino kršiteljev pravnih norm.

Medtem ko je večina evropskih pravnih sistemov odklanjala kazensko pravo kot sredstvo za preprečevanje in omejevanje odklonskega vedenja združenj, ki jim je pravni red na posameznih področjih že priznal pravno osebnost, pa so pravni sistemi, ki so se razvili pod vplivom *common law*, sprejeli *corporate crime* kot pojav, ki zahteva ustrezno kazensko-pravno posredovanje. Čeprav Cullen, Maakestad in Cavender ne priznavajo pravnim osebam sposobnosti oblikovanja in izražanja lastne volje, pa kljub temu menijo, da je *corporate crime* "organizacijski fenomen, ki označuje nezakonita ravnanja, ki so izvršena v interesu organizacije, in za katere se lahko uporabijo kazenske sankcije".³⁷ Po njihovem mnenju je pri *corporate crime* odločilno predvsem to, da je bilo ravnanje, s katerim so bili uresničeni zakonski znaki kaznivega dejanja, izvršeno v korist same organizacije. Tudi Tiedeman opredeljuje *corporate crime* kot kriminaliteto delavcev, ki so jo izvršili na račun in v imenu pravne osebe.³⁸ Drugačni pa so Braithwaitovi pogledi na odklonskost pravnih oseb, saj prizna pravnim osebam sposobnost ravnanja tudi na področju kazenskega prava. Po njegovem mnenju obsega *corporate crime* "kazniva dejanja posameznikov, ki so pri izvršitvi kaznivega dejanja ravnali v korist organizacije, prav tako pa tudi ravnanja samih pravnih oseb, ki jih zakon določi kot kazniva".³⁹

S pojavom združenj, ki jim je pravni red priznal pravno subjektiviteto, pravni sistemi niso določili samo pogojev za njihovo ustanovitev, opravljanje dejavnosti, nastopanje v pravnem prometu, marveč tudi merila za uporabo različnih vrst sankcij v primerih njihovega odklonskega vedenja. Od-

³⁰ V: Tušek, s. 20

³¹ Kobe, P.: *Sistematika...*, s. 139-165. Omenjena definicija je nastala v obdobju prevladujočih družbeno lastninskih odnosov v gospodarstvu. Kobetova definicija pa ni nepomembna tudi za današnje razmere, če izraz *družbeno premoženje* nadomestimo z izrazi, kot so, npr. gospodarstvo, gospodarski sistem...

³² ... (gospodarske odnose, procese in aktivnosti), prav tako pa tudi kazniva dejanja zoper samoupravljanje, sabotaže v gospodarstvu... Pihler, s. 42-61

³³ Pihler, s. 42-61

³⁴ Pečar, s. 25

³⁵ ...ko so storilci posamezniki...

³⁶ Kriminologi se tako od leta 1970 ukvarjajo v svojih preučevanjih tudi z raziskovanjem zveze *corporations and crime*. Zanimiva je ugotovitev Clinarda in Yaegerja, da je v letih 1975-76 kar 60% od 477 večjih ameriških združenj s priznano pravno osebnostjo (*corporations*) kršilo norme na številnih pravnih področjih. Wells, C.: *Corporations*, s. 11, op. 64

³⁷ Cullen, Maakestad, Cavender, s. 40

³⁸ Tiedeman, s. 14

³⁹ Braithwaite V: Cullen, Maakestad, Cavender, op. 14, s. 41

klonsko vedenje pravnih oseb, zlasti še na področju gospodarstva, varstva okolja in varstva potrošnikov, je po stopnji družbene nevarnosti danes v posameznih primerih že presešlo okvir kršitev upravno-kazenskega prava ter spodbudilo razprave in razmišljanja o obravnavanju pravnih oseb tudi z mehanizmi na področju ožjega kazenskega prava. V razpravah o kazenskem pravu in pravnih osebah bomo tako v nadaljevanju skušali najti odgovor(e) na vprašanje: ali je tudi kazensko pravo s kazenskimi sankcijami primerno sredstvo za preprečevanje in omejevanje odklonskega vedenja pravnih oseb.

4. Vloga kazenskega prava

Odklonsko vedenje pravnih oseb je spremljajoč dejavnik družbenega in gospodarskega razvoja v klasičnih kapitalističnih pravnih sistemih kot tudi v tistih, ki jim danes rečemo, da so v *tranziciji*. Ker je v poslovnem življenju včasih težko razmejiti področje dovoljenega in dopustnega od prepovedanega vedenja, se pogosto pri preučevanju odklonskega vedenja pravnih oseb zastavlja tudi vprašanje potrebnosti poseganja državn nadzorstvenih mehanizmov v družbena razmerja, v katerih so udeležene pravne osebe.

Obseg kriminalitete, ki ga pogosto spremljamo v kazenskih statistikah, odraža le število odkritih kaznivih dejanj in storilcev. Družbeni odziv je tako vedno usmerjen le zoper del deviantov, pa naj gre za posameznike ali združenja. Vsekakor samo zoper tiste, ki so za organe nadzorstva bolj dosegljivi in jim zato posvečajo več svoje pozornosti. Mehanizmi nadzorstva se tudi pri odkrivanju pojavnih oblik odklonskega vedenja pravnih oseb srečujejo s številnimi težavami, ki so pogosto posledica njihovega prevladujočega reaktivnega delovanja. Probleme pri odkrivanju odklonskega vedenja pravnih oseb je treba pogosto pripisati tudi slabemu, selektivnemu in pogosto diskrecionarnemu družbenemu odzivu na odklonsko vedenje pravnih oseb. Posledice takšnih pogledov na odklonsko vedenje pravnih oseb se tako kažejo v majhnem številu odkritih kršitev, kar govori v podporo trditvi, da je temno polje pri tej obliki odklonskosti izredno široko.⁴⁰ Izhod iz opisanih težav vidita Braithwaite in Geis predvsem v drugačni vlogi mehanizmov nadzorstva. Menita, "da naj obstoječo in prevladujočo reaktivno vlogo nadzorstvenih mehanizmov nadomesti proaktivni model nadzorstva."⁴¹ Proaktivno nadzorstvo po njunem mnenju "ne vpliva samo na večjo stopnjo vidljivosti odklonskega vedenja pravnih oseb, marveč prispeva tudi k lažjemu odkritju kršitelja (kazensko) pravne norme in njegovem obravnavanju pred nadzorstvenimi mehanizmi".⁴²

⁴⁰ Braithwaite in Geis, s. 295; Carson, s. 383-398

⁴¹ Braithwaite in Geis, s. 296. Tudi Carson ugotavlja, da je bilo prijavljenih le 5% vseh kršitev *the Factories Act*, medtem ko so večino kršitev odkrili sami inšpektorji. Carson, s. 390

⁴² Braithwaite in Geis, s. 296; Hans, Ermann, s. 151-166

Vsi, ki se ukvarjajo s preučevanjem odklonskega vedenja združenj, zlasti tistih s priznano pravno osebnostjo, se strinjajo, da zahteva odklonsko vedenje pravnih oseb tudi določene oblike družbene odgovornosti ter primerne načine družbenega reagiranja s ciljem omejevanja njihovega odklonskega vedenja.⁴³ Mnenja piscev pa niso več enotna, ko skušajo najti odgovor na vprašanje, ali imata odgovornost pravnih oseb in njihovo neposredno kaznovanje svoje mesto tudi na področju kazenskega prava.

Tudi v kazenskem pravu ni mogoče vedno najti dokončne razlage o tem, v kolikšni meri je kazensko pravo – glede na druga pravna področja – pri obravnavanju odklonskega vedenja pravnih oseb povsem avtonomno. Nekateri pisci se tako zavzemajo za neodvisnost in samostojnost kazenskega prava, drugi pa poudarjajo njegovo akcesornost, sekundarnost in nesamostojnost.⁴⁴ Tako kot je na drugih pravnih področjih, je treba tudi kazenskemu pravu priznati popolno avtonomnost pri določanju aktivnega subjekta kaznivega dejanja. Kazenskemu pravu je tako v celoti prepuščena odločitev, ali in v kolikšnem obsegu sprejme že priznano pravno subjektiviteto in osebnost različnim združenjem na drugih pravnih področjih pri določanju (aktivnega in pasivnega) subjekta kaznivega dejanja. Kazensko pravo je povsem samostojno tudi pri oceni stopnje družbene nevarnosti ravnanja.⁴⁵ Čeprav nastopa kazensko pravo pri omejevanju odklonskega vedenja pravnih oseb kot *ultima ratio societatis* in se morda zdi na prvi pogled njegova vloga manj pomembna, pa je treba na drugi strani upoštevati, da je pri določanju inkriminacij v dobri meri samostojno. Za zagotovitev celovitosti in enotnosti pravnega sistema mora tudi zakonodajalec upoštevati pri oblikovanju kazenskopravnih norm, zlasti pri oceni protipravnosti ravnanja, glede na sprejeto formalno-materialno koncepcijo kaznivega dejanja, že obstoječo normativno urejenost družbenih odnosov na drugih pravnih področjih.

Družba tako vedno znova išče nove metode in sredstva, da bi dosegla svoj že dolgo časa znani cilj – varstvo pred kriminaliteto – kar skuša pogosto doseči tudi s kaznovanjem. Vsak pravni sistem ima tako bolj ali manj izoblikovan sistem kaznivih ravnanj, ki jih glede na številna merila, npr. naravo kršitve, teže sankcije itd., razvršča v posamezne kategorije kaznivih ravnanj, za katere vnaprej določi tudi primerne sankcije, ki jih kršiteljem izrekajo pristojni organi. Zakonodajalec praviloma uvrsti na najvišje mesto v hierarhiji kaznivih ravnanj tista ravnanja, ki po svoji teži in naravi dosega visoko stopnjo družbene nevarnosti in ogrožajo temeljne družbene vrednote ter s tem tudi obstoj družbene skupnosti kot celote.

Ob kazenskem pravu in njegovih tradicionalnih pogledih na storilca, kazensko odgovornost in kaznovanje, se je ob koncu 19. stoletja začelo razvijati tudi upravno-kazensko

⁴³ Bačič, s. 149

⁴⁴ Bačič, s. 15-16

⁴⁵ Bačič, s. 16

pravo (pogosto imenovano tudi policijsko pravo). S podelitvijo lastnosti aktivnega subjekta *upravno-kazenskih kršitev*⁴⁶ pravnim osebam, je vneslo določene novosti tudi v institut odgovornosti. Pravne osebe so tako lahko same neposredno odgovorne za ravnanje, s katerim so (same) uresničile zakonske znake upravno-kazenskih kršitev. Tako poznajo danes praktično vsi pravni sistemi ob kategoriji kaznivih dejanj tudi kategorijo upravnih kršitev, za katere velja, da imajo v primerjavi s kaznivimi dejanji drugačno vsebino in naravo, saj praviloma ne vsebujejo moralnega očitka. Razlike med obema kategorijama kaznivih ravnanj pa so vidne tudi na področju sankcij, saj upravno-kazensko pravo – v primerjavi s kazenskim pravom – ne dopušča prostostnih kazni.⁴⁷

Medtem ko je v nekaterih pravnih sistemih meja med posameznimi kategorijami kaznivih ravnanj vsaj na pozitivno-pravnem področju bolj ali manj jasna, pa je v drugih pravnih sistemih⁴⁸ težko postaviti natančno razmejitve med kazenskim in upravno-kazenskim pravom.⁴⁹ Pri obravnavanju vprašanj, povezanih z ločitvijo upravno-kazenskega in kazenskega prava, ne smemo prezreti tudi stališč evropske komisije in sodišča za človekove pravice pri obravnavanju vprašanja, kaj šteje za kazensko zadevo v zvezi s prvim odstavkom 6. člena evropske konvencije za človekove pravice. Pri opredelitvi kazenske zadeve, po oceni evropskega sodišča, ni pomembna samo vrsta predpisa oziroma kategorija kršitve, določena v notranjem pravu posamezne države, marveč sta odločilna narava

⁴⁶ Pri nas bi lahko v to skupino kršitev uvrstili prekrške, medtem ko tvorijo gospodarski prestopki posebno skupino kaznivih ravnanj, ki se po svoji pravni naravi razlikujejo od kaznivih dejanj in prekrškov. Kljub temu, da na lestvici družbi nevarnih ravnanj pogosto uvrščamo gospodarske prestopke med kazniva dejanja in prekrške, so gospodarski prestopki po svoji pravni naravi zelo blizu kategoriji kaznivih dejanj, tako da jih nekateri štejejo za kazniva dejanja pravnih oseb. Crnogorčević, s. 477. V angloameriškem pravu, v katerem je težko razmejiti področje upravno-kazenskega od kazenskega prava, uvrščajo v to skupino kršitev t.i. *regulatory offences*. Za to kategorijo kršitev praviloma zadošča že objektivna odgovornost (*strict liability*), pri kateri t.i. subjektivnih elementov ravnanja (*intention, recklessness ali negligence*) ni treba dokazovati. Pogosto to skupino deliktov določajo posamezni zakoni (*statutes*) na področju varstva okolja, zdravja, prometa s hrano, zdravili, nevarnimi snovmi... Vendar pa se danes odgovornost pravnih oseb s področja *regulatory offences* že širi tudi na področje *mens rea offences*.

⁴⁷ Nemški pravni sistem uporablja za denarno kazen, kot sankcijo za upravno-kazensko kršitev – *Ordnungswidrigket*, tudi izraz *Geldbusse* v primerjavi z denarno kaznijo za kaznivo dejanje *Geldstrafe*. Viano meni, da administrativne sankcije niso atributivne narave, saj je primarni cilj upravno-kazenskega prava “...to deliver government services to its citizens...”. Viano, s. 95-115

⁴⁸ Npr. francoski, ameriški, angleški...

⁴⁹ Bencik, Kokavec, s. 419-428; Delmas-Marty, s. 21-25; Fredriksen, s. 299-309; Koksikinen, Utrianen, s. 173-188; Marek, Kinicks-Michalska, s. 331-345; Spinellis, s. 220-225; Šelih, s. 457-470; Tak, Aler, Wattel, s. 311-329; Wigend, s. 67-93; Viano, s. 95-108

kršitve in teža sankcije, ki jo lahko sodišče v konkretnem primeru izreče.⁵⁰

Tradicionalni pogledi tako kazenskopravne teorije kot tudi prakse obravnavajo zvezo med kaznivim dejanjem in kaznovanjem kot individualistično: s fizično osebo kot storilcem kaznivega dejanja, zoper katerega družba usmerja svoj sistem kazenskih sankcij. Kadar imamo torej opraviti s posameznikom kot bitjem z voljo in razumom, če seveda odmislimo učenja tistih kazenskopravnih in kriminoloških šol, ki pripisujejo odločilen pomen pri nastanku odklonskega vedenja drugim dejavnikom, npr. okolju, psihološkimi, biološkimi dejavnikom..., brez večjih pomislekov sprejmemo stališče, da posameznik za svoje *voljno ravnanje*, ki ga praviloma spremlja tudi negativna moralna vrednostna sodba (očitek, krivda), nosi odgovornost za kršitve pravnih norm.⁵¹ V takšni individualizaciji kazenske odgovornosti in kaznovanja pogosto težko najdemo razloge, ki govorijo v prid obravnavanju odklonskega vedenja združenj, zlasti tistih z že priznано pravno osebnostjo, tudi na področju kazenskega prava.⁵² Takšni pogledi na odgovornost in kaznovanje vodijo, po mnenju Braitwaita in Fisseja, v krizo kazenskega prava, zlasti v tistih primerih, ko se mora kazensko pravo spopasti z odklonskim vedenjem pravnih oseb.⁵³

Medtem ko nam je pri vrednotenju posameznikovega vedenja z normami, vsaj pri tistih kaznivih ravnanjih, ki so *mala in se*, v pomoč moralna in socialna zavržnost storilčevega ravnanja, pa to merilo pri presoji skladnosti vedenja pravnih oseb z normami pogosto ne zadošča. Nesposobnost oblikovanja in izražanja lastne volje ter s tem tudi nezmožnost očitka o moralni in socialni zavržnosti ravnanja sami pravni osebi štejejo nekateri za poglavitna razloga zoper kazensko-pravno obravnavanje pravnih oseb. Pravne osebe tako po njihovem mnenju ne morejo biti storilci kaznivega dejanja,

⁵⁰ V zadevi *Engel v. Pays Bas*, 8.6.1976 je sodišče upoštevalo kot odločilno merilo za določitev kazenske zadeve teža sankcije. V zadevi *Ozturck v. BRD*, 21.2.1984, pa je sodišče zavzelo stališče, da gre za kazensko zadevo takrat, kadar je zadeva kazenska po svoji naravi. Narava kršitve (v navedenem primeru je šlo za cestno-prometni prekršek, ki je v nemškem pravu uvrščen v kategorijo kršitev zunaj kazenskega prava *Ordnungswidrigkeit*), prav tako pa tudi teža sankcije (katere namen je bil v konkretnem primeru po mnenju sodišča generalno-preventiven in punitiven) zadoščata po oceni sodišča za sklep, da je šlo v konkretnem primeru za dejanje, ki je po svoji naravi kaznivo dejanje v smislu 6. člena konvencije.

⁵¹ Tako Ashworth meni “... samo posameznik lahko ravna... vsakršen drugačen pristop bi lahko ogrozil the principle of individual autonomy...”. Ashworth, s. 85

⁵² Pogosto so kot obrazložitev takšnega stališča navajali “...pravna oseba nima niti zavesti niti volje, da bi lahko sama storila prepovedano dejanje, in nima telesa, da bi ga lahko kaznovali...”. V: Cullen, Maakestad, Cavender, op. 6, s. 104. Prav tako pa tudi “...pravna oseba nima duše, ki bi jo lahko prekleli, in ne telesa, ki bi ga lahko fizično kaznovali...”. V: Lederman, op. 100, s. 309

⁵³ V: Wells, C.: *The Decline...*, s. 799

ker nimajo svoje volje, kar je izhodišče za morebitno kasnejše razpravljanje o storilčevi odgovornosti in kaznovanju.⁵⁴

Drugi razlog, ki govori v podporo takšnim odklonilnim stališčem o vlogi kazenskega prava pri omejevanju odklonkega vedenja pravnih oseb, je načelo *nullum crimen nulla poena sine culpa*, ki ga kazenske zakonodaje sprejemajo in uveljavljajo kot svoje temeljno načelo. Krivda kot normativna kategorija in vrednostna ocena o nevednosti ravnanja, ki jo odraža očitek storilcu kaznivega dejanja, da se ni vedel skladno z zapovedmi in prepovedmi, vsebovanimi v kazensko-pravnih normah, pa ni samo predpostavka za kazen, marveč tudi ena od osnovnih determinant njene odmere.⁵⁵ Načelo krivde je, po tem mnenju, tudi poglobljena ovira, ki ne dopušča drugačnih pogledov na odgovornost in kaznovanje v kazenskem pravu. Le storilcu, ki je kriv, lahko sodišče izreče tudi kazen. Kaznovanje pravnih oseb tako nasprotuje krivdnemu načelu ter s tem tudi naravi in funkcijam kazni, prav tako pa tudi ciljem, ki jih želi družba doseči s kaznovanjem kršiteljev kazenskopravnih norm. Izrekanje kazenskih sankcij pravnim osebam bi po takem mnenju pomenilo ponovno uvajanje že odpravljene kolektivne odgovornosti v kazensko pravo, kar pa je zopet nezdržljivo s temeljnim načelom kazenskega prava, načelom krivde.

Glede na takšna pravnodogmatska razmišljanja o kazenskem pravu in pravnih osebah je bila vsaj kontinentalna kazenskopravna teorija dolgo časa nenaklonjena obravnavanju pravnih oseb v kazenskem pravu. Nekateri pisci se tako tudi danes zavzemajo za obravnavanje odklonskega vedenja pravnih oseb zunaj kazenskega prava. Menijo namreč, da je za omejevanje in preprečevanje odklonskega vedenja pravnih oseb ustreznejši sistem civilnih sankcij, saj takšen način *kaznovanja* ne vsebuje moralnega očitka, ki je sestavni del kazenskih sankcij.⁵⁶

Po mnenju drugih pa je tudi kazensko pravo s kazenskimi sankcijami primerno sredstvo za doseganje družbeno željenih ciljev, vendar pa mora biti zapovedano in prepovedano vedenje tako posameznikov kot tudi pravnih oseb jasno opredeljeno.⁵⁷ Pisci tako ugotavljajo, da pravne osebe niso samo primerna oblika za opravljanje različnih (pogosto pridobitnih) dejavnosti, marveč tudi za izvrševanje različnih pravno nedopustnih ravnanj.⁵⁸ Tako ne vidijo nobenih razlogov, zakaj tudi kazensko pravo ne bi poseglo v takšna družbena razmerja, ko nastopajo v vlogi kršitelja pravnih norm različna združenja, med katerimi nekaterim pravni red priznava tudi pravno oseb-

nost.⁵⁹ Po njihovem mnenju je nedopustno in nepravilno, da bi bili za kazniva dejanja odgovorni samo nekateri posamezniki, ki poslovnih odločitev v pravni osebi sploh ne sprejemajo, marveč le izvršujejo sklepe tistih, ki odločajo o delovanju pravne osebe.⁶⁰ Kaznovanje zgolj in samo tistih, ki so le izvrševalci odločitev drugih, po njihovem mnenju, ne doseže namena in ciljev, ki ga želi doseči družba s kazenskim pravom.⁶¹ Takšni pogledi na kaznovanje pravnih oseb in na njihovo odgovornost so tesno povezani tudi z vprašanjem razmejitve odgovornosti organov na eni strani in odgovornosti posameznih članov organa na drugi strani. Po Kobetovem mnenju je treba tudi v teh primerih spoštovati temeljni načeli kazenskega prava, načelo subjektivne in individualne odgovornosti ter načelo, da vsakdo *kazensko odgovarja* samo za svoje ravnanje, s čimer Kobe izrecno odklanja idejo o kolektivni odgovornosti vseh članov kolektivnega organa.⁶²

Svoje poglede o kazenskem pravu in pravnih osebah gradi omenjena skupina piscev na izhodiščih tistih civilnopravnih teorij o pravnih osebah, ki priznavajo (ob izpolnjevanju določenih pogojev) družbenim asociacijam sposobnost oblikovanja in izražanja lastne volje, ki jo v interesu pravne osebe oblikujejo in izražajo organi pravne osebe.⁶³ Pravne osebe tako po njihovem mnenju niso samo fikcije, marveč so realne tvorbe s sposobnostjo samostojnega nastopanja v pravno-poslovnem prometu in s svojo lastno voljo tudi na področju kazenskega prava, zato tudi ne izključujejo odgovornosti in kaznovanja samih pravnih oseb.⁶⁴

5. Odgovornost pravnih oseb v kazenskem pravu

Pri preučevanju instituta odgovornosti pravnih oseb zunaj civilnega prava skušajo pisci najti odgovore na vprašanja, ali je za omejevanje odklonskega vedenja pravnih oseb ob individualni kazenski odgovornosti fizičnih oseb potrebna tudi odgovornost pravnih oseb, kaj je podlaga za odgovornost pravne

⁵⁷ Richardson, s. 299

⁵⁸ Leigh, L.H.: *The criminal...*, s. 18; Elkins, s. 88; Lederman, s. 292; Bačić, s. 150; Đorđević, Srzentić, Dimitrijević, Crnogorčević, Lazarević, Tahović V: *Vrhovšek s. 39*, op. 34

⁵⁹ Lederman, s. 315; Smith in Hogan, s. 185; Braitwaite in Geis, s. 309-310

⁶⁰ Običajno sprejemajo odločitve organi pravne osebe (kolektivno odločanje), medtem ko nastopajo v vlogi izvrševalcev takšnih odločitev posamezniki. Kobe, P.: *Krivična dela protiv privrede...*, s. 592

⁶¹ Bačić, s. 149

⁶² Kobe, P.: *Krivična dela protiv privrede*, s. 592

⁶³ Finžgar, A.: *Osebe civilnega prava*, s. 104

⁶⁴ Tako Elkins meni, "... da omejevanje odklonskosti pravnih oseb ni samo v zasebnem, marveč tudi v javnem interesu. Javni interes je tisti, ki v nadzoru dejavnosti pravnih oseb opravičuje naložitev kazenskih sankcij samim pravnim osebam...res pa je tudi, da kazensko pravo ni edino sredstvo za omejevanje in preprečevanje odklonskosti pravnih oseb..." Elkins, s. 77

⁵⁴ Bačić, s. 149; Cullen, Maakestad, Cavender, s. 4; Ashworth, s. 85

⁵⁵ Bačić, s. 222-237

⁵⁶ Npr. reparacija. Yoder, s. 43, op. 28. Tudi po Alschulerjevem mnenju "je kaznovanje kolektivnih enitet samo po sebi nezdržljivo z moralno in vzgojno nalogo kazenskega prava...na evropskem kontinentu, kjer so moralistični cilji kazenskega prava bolj spoštovani, pravne osebe še vedno niso subjekti kaznovanja...". Alschuler, s. 310.

osebe v kazenskem pravu, ali sta odgovornost pravne osebe za kaznivo dejanje in kazenska odgovornost (določene) fizične osebe med seboj na kakršenkoli način povezani itd. Kljub različnim pogledom na institut odgovornosti pravnih oseb za kršitve kazenskopravnih norm sta skupni ugotovitvi vseh piscev, da je institut odgovornosti pravnih oseb za različne kategorije z *negativnim predznakom označenih ravnanj, ki so kaznivosti vredne*,⁶⁵ v vseh pravnih sistemih poznan pravni institut, in da se pristopi pravnih sistemov pri omejevanju odklonskega vedenja pravnih oseb pogosto med seboj razlikujejo.⁶⁶

Evropski pravni sistemi praviloma obravnavajo odklonsko vedenje pravnih oseb z mehanizmi upravnokazenskega prava, saj sta prevladujoči načeli *nullum crimen nulla poena sine culpa* in *societas delinquere non potest* glavni oviri za obstoj instituta odgovornosti pravnih oseb na področju kazenskega prava. Vendar pa je danes mogoče najti tudi v teh pravnih sistemih vedno več zagovornikov, med katerimi so nekateri bolj ali manj naklonjeni tudi institutu odgovornosti pravnih oseb in njihovemu kaznovanju. Drugim pravnim sistemom, zlasti tistim, ki so se razvili pod vplivom *common law*, pa odgovornost pravnih oseb za kazniva dejanja ni tuja.⁶⁷ Razloge za tako različne poglede na institut odgovornosti pravnih oseb v kazenskem pravu je treba, po mnenju piscev, iskati v samih pravnih sistemih.

V večini evropskih pravnih sistemov je tako že na začetku razprav o odgovornosti pravnih oseb za kazniva dejanja pogosto jasno, da se razprave osredotočajo samo na najhujšo kategorijo kaznivih ravnanj, ki jih družba kot celota šteje za tako hude kršitve veljavnih družbenih zapovedi in prepovedi, da jih določi kot kazniva dejanja v kazenskih zakonikih. V drugih pravnih sistemih pa že nejasna normativna razmejitev upravnokazenskih kršitev od kršitev kazenskopravnih norm usmerja razprave o odgovornosti pravnih oseb na vse kršitve pravnih norm zunaj civilnega prava, za katere so lahko odgovorne tudi pravne osebe.

Različni pristopi pravnih sistemov so pogosto glavni razlog težav pri iskanju skupnih doktrinarnih izhodišč in podobnosti

⁶⁵ Bavcon-Šelih, s. 19

⁶⁶ Barsela, Eliasoff, s. 249-273; Benick, Kokavec, s. 419-428; Braithwaite in Fisse: *Varieties of Responsibility...*, s. 315-343; Bucky, s. 1095-1184; Collins, s. 731-744; Cressey, s. 73-87; Delmas-Marty, s. 21-25; Drane, s. 398-421; Fisse in Braithwaite, s. 468-513; Fredriksen, s. 299-309; Fucks, s. 761-775; Heine, s. 731-759; Kellman, s. 885-921; Koksikinen, Utrianen, s. 173-188; Kunz, s. 1187-1195; Lederman, s. 285-340; Leigh, L.H.: *The Criminal Liability of Corporations and Other Groups...*, s. 1508-1528; Marek, Kunicks-Michalska, s. 331-345; McChesney in Mueller, s. 831-847; Nutio, s. 923-945; Paternoster, Satzman, Waldo, Chiricos, s. 270-297; Schneider, s. 128-158; Spinellis, s. 220-225; Steen-Sundberg, s. 1163-1185; Šelih, s. 457-470; Tak, Aler, Wattel, s. 311-329; Viano, s. 95-108; Waling, Koopmans, Rutgers, Sjoecrona, van Strien, Tak, s. 1065-1099; Wigend, s. 67-93...

⁶⁷ Leigh, L.H.: *The criminal liability...*, s. 1

normativne ureditve instituta odgovornosti pravnih oseb na področju kazenskega prava. Razlike med pravnimi sistemi se pri obravnavanju odklonskega vedenja pravnih oseb tako vedno bolj poglobljajo in pogosto onemogočajo enotno sistematično obravnavo instituta odgovornosti pravnih oseb za kazniva dejanja. Kljub različnim pristopom je vsem pravnim sistemom skupno, da poznajo v takšni ali drugačni obliki institut odgovornosti pravnih oseb ne samo na civilnopravnem področju, marveč tudi na širšem področju kaznivalnega prava. V večini pravnih sistemov potekajo danes razprave o odgovornosti pravnih oseb za kazniva dejanja v dveh smereh: 1.) ali je storilec kaznivega dejanja lahko samo fizična oseba, 2.) ali imajo tudi pravne osebe svojo lastno voljo, ki jo navzven izražajo predstavniki in organi pravne osebe, in so tako lahko same subjekti odgovornosti tudi na področju kazenskega prava.

Nekateri pravni sistemi tako še vedno vztrajajo na stališču, da je le *človek kot bitje s svobodno voljo in razumom* sposoben v zunanjem svetu povzročiti prepovedano posledico, zato pravnim osebam v kazenskem pravu ne podelijo lastnosti aktivnega subjekta kaznivega dejanja. V večini pravnih sistemov je danes že slišati zahteve po kaznovanju samih pravnih oseb. Takšnim pogledom skuša slediti v teh pravnih sistemih tudi pozitivno pravo z določitvijo pogojev za posredno (izvedeno ali derivativno) odgovornost pravnih oseb za kazniva dejanja, ki je podlaga za izrek kazenskih sankcij pravnim osebam. Temelj za posredno odgovornost pravne osebe pa še vedno ostaja kaznivo dejanje fizične osebe, ki ga je ta izvršila v korist in na račun pravne osebe. Le manjše število pravnih sistemov pa pravnim osebam v kazenskem pravu prizna lastnost aktivnega subjekta kaznivega dejanja z lastno voljo, ki je podlaga za njihovo neposredno (samostojno, neodvisno) odgovornost tudi na področju kazenskega prava.

V razpravah o odgovornosti pravnih oseb za kazniva dejanja skušajo pisci odgovoriti tudi na vprašanja: ali je odgovornost pravnih oseb objektivna, ali pa so za odločitev o odgovornosti pravne osebe za kaznivo dejanje pomembni tudi določeni subjektivni elementi. Od odgovorov na postavljena vprašanja so pogosto odvisni vsi nadaljnji teoretični pogledi na odgovornost pravnih oseb za kazniva dejanja. V nadaljevanju se seznanimo z nekaterimi bistvenimi usmeritvami posameznih teoretičnih pogledov na odgovornost pravnih oseb v kazenskem pravu.

Pri obravnavanju instituta odgovornosti pravnih oseb se v vseh pravnih sistemih danes zavzemajo za odpravo (prevladujoče) popolne objektivne odgovornosti pravnih oseb za kazniva dejanja. Za odločitev o odgovornosti pravne osebe za kaznivo dejanje tako praviloma ne zadošča samo ugotovitev, da je storilec uresničil zakonske znake posameznega kaznivega dejanja, marveč morajo biti za odgovornost pravne osebe za kaznivo dejanje izpolnjeni tudi določeni subjektivni elementi. Tako je pravna oseba lahko posredno odgovorna za kaznivo dejanje samo, če je tudi storilec za izvršeno kaznivo

dejanje kazensko odgovoren. Pravni sistemi, ki priznajo lastnost aktivnega subjekta kaznivega dejanja ob posameznikih tudi pravnim osebam, pa gradijo neposredno odgovornost pravnih oseb na prispevku same pravne osebe⁶⁸ pri izvršitvi kaznivega dejanja.⁶⁹

Načelo delegacije⁷⁰ navezuje posredno odgovornost pravne osebe na področju kazenskega prava na izvršeno kaznivo dejanje tistega, na katerega je pravna oseba izrecno prenesla opravljanje določenih poslov. Po mnenju Wellsove je "posredna odgovornost tistega, ki je na koga drugega prenesel opravljanje poslov, pogosto praktična posledica dejstva, da njegovo odgovornost v takšnih primerih določa že sam akt o prenosu..."⁷¹

Prevladujoče teoretično izhodišče posredne odgovornosti pravnih oseb za kazniva dejanja je v amerškem pravu doktrina *respondeat superior*, po kateri je lahko pravna oseba posredno odgovorna za izvršeno kaznivo dejanje svojega delavca ali zastopnika samo, če sta kaznivo dejanje storila v imenu in v korist pravne osebe ter v obsegu svojih pooblastil.⁷²

Na podobnih izhodiščih gradi svoje poglede na odgovornost pravnih oseb za kazniva dejanja tudi *alter ego teorija* z doktrino o identifikaciji.⁷³ Pravna oseba je tako lahko odgovorna samo za kazniva dejanja tistih oseb, ki jo vodijo in za njo sprejemajo poslovne odločitve, zato jih je mogoče šteti za *alter ego* pravne osebe. *Alter ego teorija* ne zanika pravnim osebam, tudi na področju kazenskega prava, sposobnosti samostojnega oblikovanja in izražanja lastne volje ter s tem pravnim osebam prizna neposredno in samostojno (lastno) odgovornost za izvršena kazniva dejanja.⁷⁴

V primerih, ko je pri izvršitvi kaznivega dejanja sodelovalo večje število ljudi, ki so vsi skupaj prispevali k nastanku prepovedane posledice, pa skuša pravna teorija najti podlago za posredno odgovornost pravne osebe na področju kazenskega prava v načelu agregacije.⁷⁵ Za posredno odgovornost pravne osebe bi v slednjem primeru zadoščala že splošna ugotovitev, da je večje število ljudi v upravljalški strukturi pravne osebe skupaj uresničilo zakonske znake kaznivega dejanja.

⁶⁸ Npr., da je vnaprej načrtovala kaznivo dejanje, da ni v zadostni meri nadzorovala aktivnosti svojih delavcev...

⁶⁹ ...ki je (podobno kot krivda pri posamezniku) podlaga za njihovo neposredno *individualno* odgovornost za kaznivo dejanje...

⁷⁰ Peace, s. 627-641; Wells, C.: *Corporations...*, s. 103; Smith in Hogan, s. 172-174

⁷¹ Wells, C.: *Corporations...*, s. 103

⁷² Stone V; Wells, C.: *Corporations...*, s.117; Ottley, s. 154-155; Lederman, s. 290-291

⁷³ Leigh, L.H.: *The criminal liability...*, s. 36

⁷⁴ Lederman, s. 292; Leigh, L.H.: *The criminal liability...*, s. 32-36, 38, 99, 104

⁷⁵ Wells, C.: *Corporations...*, s. 110; Smith in Hogan, s. 184

Kljub temu, da se temelja posredne in neposredne odgovornosti pravnih oseb za kazniva dejanja med seboj bistveno razlikujeta, pa je obema oblikama odgovornosti skupno, da pri njiju ne moremo govoriti o klasični obliki *kolektivne* odgovornosti vseh članov civilnopravne skupnosti ter delavcev in družbenikov trgovinskih družb za ravnanje enega izmed njih. V postopku obravnavanja pred formalnimi nadzorstvenimi mehanizmi nastopa pravna oseba kot samostojen pravni subjekt, prav tako pa sodišče izreče kazenske sankcije samim pravnim osebam, ne pa njihovim članom, delavcem ali družbenikom. Pri obeh oblikah odgovornosti gre tako za povsem samostojno *individualno* odgovornost pravnega subjekta⁷⁶ z (lastno) pravno osebnostjo, ki seveda ne izključuje morebitne individualne kazenske odgovornosti vseh tistih, ki so na kakršenkoli način sodelovali pri izvršitvi kaznivega dejanja.

6. Zaključek

Odklonskost pravnih oseb je danes predmet ne samo teoretičnih razprav, marveč tudi problem, s katerim se v vseh pravnih sistemih srečujejo sodna praksa, teorija in tudi pozitivno pravo. Medtem ko v teoriji, praksi in tudi v pozitivnem pravu skoraj ni pomislekov, da so lahko tudi pravne osebe subjekti upravnokazenskih kršitev, pa so mnenja o vlogi kazenskega prava pri preprečevanju in omejevanju odklonskega vedenja pravnih oseb vse prej kot enotna. Načeli *societas delinquere non potest in nullum crimen nulla poena sine culpa* sta (bila) tako, vsaj v evropskih kazenskopravnih sistemih, pogosto glavna razloga zoper institut odgovornosti pravnih oseb na področju kazenskega prava, vendar pa je danes mogoče v teh pravnih sistemih že opaziti postopno uvajanje posebne odgovornosti pravnih oseb tudi za najhujšo kategorijo kaznivih ravnanj – za kazniva dejanja.

Nekateri pravni sistemi se tako zavzemajo za posredno (izvedeno) odgovornost pravnih oseb, drugi pa zagovarjajo možnost neposredne (samostojne) odgovornosti pravne osebe za kazniva dejanja. Kljub številnim razlikam pa je vsem pogledom skupno, da je odgovornost pravnih oseb na področju kazenskega prava izjemna oblika odgovornosti pravnega subjekta z lastno pravno osebnostjo, ki mu sodišča izrečejo kazenske sankcije, kar pa v nobenem primeru ne nadomešča ali pa celo odpravlja individualne kazenske odgovornosti storilca kaznivega dejanja.

Tudi v institutu odgovornosti pravnih oseb za kazniva dejanja se zrcali razvoj posamezne družbe in gospodarstva, ki jima skuša slediti vsak pravni sistem z (njemu primernimi) sredstvi prisile v vseh tistih primerih, ko pravne osebe s svojim odklonskim vedenjem lahko ogrozijo obstoj in razvoj družbe kot celote. Tako je tudi našemu kazenskemu pravu ob

⁷⁶ Tako tudi Kobe odklanja idejo o kolektivni odgovornosti članov kolektivnega organa, ki je sprejel posamezno odločitev. Kobe, P.: *Krivična dela protiv privrede*, s. 592

že sprejetem institutu odgovornosti v kazenskem zakoniku v celoti prepuščeno iskanje rešitev pri podrobnejšem normativnem urejanju instituta odgovornosti pravnih oseb za kazniva dejanja. Ob tem pa ne smemo pozabiti, da ostaja tudi pri nas kazenskopravna prisila na področju omejevanja odklonskega vedenja pravnih oseb samo eno od skrajnih sredstev za preprečevanje in zatiranje njihovega odklonskega vedenja.

LITERATURA

1. Abeedin, Z.: **Combating Economic Crimes – the Singapore Experience**. UNAFEI Tokyo 1987, s. 189-207
2. Alshuler, A.W.: Ancient Law and the Punishment of Corporations: of Frankpledge and Deodand, **Boston University Law Review** 1991, s. 307-313
3. Ashworth, A.: **Principles of Criminal Law**. Oxford 1995
4. Bačić, F.: **Krivično pravo, Opći deo**. Zagreb, Informator 1978
5. Barsela, Y., Eliasoff, Y.: The Legal and Practical Problems Posed by Difference Between the Criminal Law and Administrative Penal Law, **Revue Internationale de Droit Penal** 1988/1-2, s. 249-273
6. Bavcon-Šelih: **Kazensko pravo-splošni del**. Ljubljana, ČZ Uradni list 1987
7. Bencik, M., Kokavec, D.: The Legal and Practical Problems Posed by Difference Between the Criminal Law and Administrative Penal Law, **Revue Internationale de Droit Penal** 1988/1-2, s. 419-428
8. Braithwaite, J., Fisse, B.: Varieties of Responsibility and Organizational Crime, **Law & Policy** 1985/3, s. 315-343
9. Braithwaite, J., Geis, G.: On Theory and Action for Corporate Crime Control, **Crime & Delinquency** 1982, s. 292-314
10. Bucky, P.: Corporate Ethos: A Standard for Imposing Corporate Criminal Liability, **Minnesota Law Review** 1991, s. 1095-1184
11. Carson, W.G.: White-Collar Crime and the Enforcement of Factory Legislation, **British Journal of Criminology** 1970, s. 383-398
12. Collins, H.: Ascription of Legal Responsibility to Groups in Complex Patterns of Economic Integration, **The Modern Law Review** 1990, s. 731-744
13. Cressey, D.R.: Self-Regulation in the Control of White-Collar Crime, **Revue Internationale de Droit Penal** 1982/1-2, s. 73-87
14. Cullen, F.T., Maakestad, W.J., Cavender, G.: **Corporate Crime Under Attack**. Ohio, Anderson Publishing Co. 1987
15. Delmas-Marty, M.: The Legal and Practical Problems posed by the Difference Between Criminal and Administrative Law, **Revue Internationale de Droit Penal** 1988/1-2, s. 21-25
16. Drane, R.W., Neal, D.J.: On Moral Justifications for the Tort/Crime Distinction, **California Law Review** 1980, s. 398-421
17. Elkins, J.R.: Corporations and the Criminal Law: An Uneasy Alliance, **Kentucky Law Journal** 1976, s. 73-129
18. Finžgar, A.: **Osebe civilnega prava**. Ljubljana, ČZ Uradni list SRS 1967
19. Fisse, B.: Community Service as a Sanction Against Corporations, **Wisconsin Law Review** 1981, s. 970-1017
20. Fredriksen, E.: The Legal and Practical Problems Posed by Difference Between the Criminal Law and the Administrative Penal Law, **Revue Internationale de Droit Penal** 1988/1-2, s. 299-309
21. Fucks, H.: Crimes Against the Environment Problems of the General Part, **Revue Internationale de Droit Penal** 1994/3-4, s. 761-775
22. Genaro, G., Vetare, E.: Gospodarska kriminaliteta-definicijska vprašanja in raziskovalne smeri, **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, 1978/4, s. 302-318
23. Hans, V.P., Ermann, M.D.: Responses to Corporate Versus Individual Wrongdoing, **Law nad Human Behavior** 1989/2, s. 151-166
24. Heine, G.: Crimes Against the Environment, **Revue Internationale de Droit Penal** 1994/3-4, s. 731-759
25. Ivošević, D.: Pojam privrednog kriminaliteta, **Jugoslavenska revija za kriminologiju i kazneno pravo** 1965/2, s. 155-173
26. Kellman, B.: Criminal Law and Environmental Protection, **Revue Internationale de Droit Penal** 1994/3-4, s. 885-921
27. Kobe, P.: Krivična dela protiv privrede, **Jugoslavenska revija za kriminologiju i krivično pravo** 1975/4, s. 585-609
28. Koksikinen, P., Utrianen, T.: The Legal nad Practical Problems Posed by Difference Between Criminal Law and Administrative Penal Law, **Revue Internationale de Droit Penal** 1988/1-2, s. 173-188
29. Kunz, K.L.: Crimes Against the Environment: the Application of the General Part, **Revue Internationale de Droit Penal** 1994/3-4, s. 1187-1195
30. Lederman, E.: Criminal Law, Perpetrator and Corporations: Rethinking a Complex Triangle, **The Journal of Criminal Law and Criminology** 1985/2, s. 285-340
31. Liegh, L.H.: **The Criminal Liability of Corporations in English Law**. London, Widenfeld 1969
32. Leigh, L.H.: The Criminal Liability of Corporations and Other Groups: a Comparative View, **Michigan Law Review** 1982/7, s. 1508-1528
33. Marash, D.Y.: **Economic Crime: Its Impact on Society and Effective Prevention**. UNAFEI Tokyo 1987, s. 112-127
34. Marek, A., Kunicks-Michalska, B.: The Legal and Practical Problems Posed by Difference Between the Criminal Law and Administrative Penal Law, **Revue Internationale de Droit Penal** 1988/1-2, s. 331-345
35. McChesney, A., Mueller, T.: Environmental Offences in Canada: Criminal and Regulatory Regimes, **Revue Internationale de Droit Penal** 1994/3-4, s. 831-847
36. Milutinović, M.: **Kriminologija**. Beograd, Savremena Administracija 1981
37. Nutio, K.: Crimes Against the Environment, **Revue Internationale de Droit Penal** 1994/3-4, s. 923-945
38. Paternoster, R., Satzman, L.E., Waldo, G.P., Chiricos, T.G.: Estimating Perceptual Stability and Deterrent

- Effects: the Role of Perceived Legal Punishment in the Inhibition of Criminal Involvement, *The Journal of Criminal Law & Criminology* 1983/1, s. 270-297
39. Pečar, J.: Kriminaliteta belega ovratnika in družbeno nadzorstvo, *Revija za kriminalistiko in kriminologijo* 1973/1, s. 25-38
40. Peace, P.J.: Delegation-A Doctrine in Search of a Definition, *Criminal Law Review* 1982, s. 627-641
41. Pihler, S.: Prilog definisanju pojma privredni kriminalitet, *Jugoslavenska revija za kriminologiju i krivično pravo* 1979/1, s. 42-61
42. Richardson, G.: Strict Liability for Regulatory Crime: the Empirical Research, *Criminal Law Review* 1987, s. 295-306
43. Romac, A.: Pojam pravne osobnosti u rimskom pravu, *Privreda i pravo* 1973/3, s. 7-17
44. Sajovic, B.: *Pravna oseba I.* Ljubljana, Pravna fakulteta v Ljubljani 1989
45. Schneider, J.H.: *Economic Crime and Economic Criminal Law in the Federal Republic of Germany.* UNAFEI Tokyo 1987, s. 128-158
46. Smith, J.C., Hogan, B.: *Criminal Law.* London, Dublin, Edinburgh 1992
47. Spinellis, D.D.: The Legal and Practical Problems Posed by Difference Between the Criminal Law and Administrative Penal Law, *Revue Internationale de Droit Penal* 1988/1-2, s. 220-225
48. Steen-Sundberg, C.: Crimes Against the Environment in Sweden, *Revue Internationale de Droit Penal* 1994/3-4, s. 1163-1185
49. Šelih, A.: The Legal and Practical Problems Posed by Difference Between the Criminal Law and Administrative Penal Law, *Revue Internationale de Droit Penal* 1988/1-2, s. 457-470
50. Tak, P.J.P.; Aler, G.P.A., Wattel, P.J.: The Legal and Practical Problems Posed by Difference Between the Criminal Law and Administrative Penal Law, *Revue Internationale de Droit Penal* 1988/1-2, s. 311-329
51. Tiedemann, K.: Phenomenology of Economic Crime. V: *Criminological Aspects of Economic Crime.* Strasbourg, 15-18 November 1976, s. 13-26
52. Tušek, M.: Gospodarska kriminaliteta in kriminaliteta belega ovratnika. V: *Razlogi za izvrševanje nekaterih kaznivih dejanj v gospodarstvu.* Ljubljana, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani 1980, s. 3-34
53. Vedriš, M.: Razvoj pravne osobnosti pravnih osoba u fevdalizmu i kapitalizmu, *Privreda i pravo* 1973/3, s. 1-12
54. Viano, E.: The Legal and Practical Questions Relating to the Legal Structure of Two Systems, *Revue Internationale de Droit Penal* 1988/1-2, s. 95-108
55. Vrhovšek, M.: Krivična odgovornost pravnih lica sa osvrtom na odgovornost za privredne presteupe u SFRJ, *Naša zakonitost* 1982/10, s. 34-52
56. Waling, C., Koopmans, I.M., Rutgers, M., Sjoecrona, J.M., van Strien, N., Tak, P.J.P.: Crimes Against the Environment, *Revue Internationale de Droit Penal* 1994/3-4, s. 1065-1099
57. Wells, C.: *Corporations and Criminal Responsibility.* Oxford etc., Oxford University Press New York 1994
58. Wells, C.: The Decline and Rise of English Murder: Corporate Crime and Individual Responsibility, *Criminal Law Review* 1988, s. 788-801
59. Wigend, T.: The Legal and Practical Problems posed by Difference Between Criminal Law and Administrative Penal Law, *Revue Internationale de Droit Penal* 1988/1-2, s. 67-93
60. Yoder, S.A.: Criminal Sanctions for Corporate Illegality, *Journal of Criminal Law and Criminology* 1978, s. 40-58
61. *Zakon o gospodarskih družbah s komentarjem,* Gospodarski vestnik 1994, s.

Deviant behaviour of legal persons and criminal law

Nataša Oven, LL.M., Ministry for Economic Relations and Development - Market Inspectorate of the Republic of Slovenia, Parmova 33, Ljubljana, Slovenia

Society has always searched for new methods and means of achieving its long established goal - protection against crime - which it often tries to achieve by punishment. Although the period of scientific and technological discoveries has contributed to a rapid rise in the most varied forms of economic subjects, its positive effects have also been accompanied by negative influences on the economic system and society as a whole. Deviant behaviour of legal persons, particularly in the field of the economy, protection of the environment, protection of consumers etc. has nowadays in some cases already exceeded in the degree of social dangerousness the framework of violations within administrative-criminal law and stimulated discussions and reflections about processing legal persons also by mechanisms of criminal law in the narrow sense. While in theory and practice, as well as in positive law, there is no doubt that legal persons can also be subjects of administrative law violations, opinions regarding the role of criminal law in preventing and controlling deviant behaviour are divided. Some legal systems support indirect (derivative) responsibility of legal persons, while others opt for the direct (autonomous) responsibility of legal persons for criminal offences. In spite of numerous differences, it is common to all views that the responsibility of legal persons in the area of criminal law is an exceptional form of responsibility of a legal subject with its own legal personality, upon which courts impose criminal sanctions, which in no case substitutes or even abrogates the individual criminal responsibility of the perpetrator (a natural person) of a crime.

Key words: economic deviance, legal persons, responsibility, criminal law

UDC 343.37